

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science

Yıl: 5, Sayı: 32, Aralık 2018, s. 349-365

Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Nizar ASLAN

Istanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü,
nizaraslan@yahoo.com.tr

OSMANLI DÖNEMİ ADAB-I MUAŞERET KURALLARI İLE CUMHURİYET DÖNEMİ PROTOKOL VE SOSYAL DAVRANIŞ KURALLARININ İLETİŞİM BAĞLAMINDA İNCELENMESİ¹

Özet

İnsan sosyal bir varlık olarak ancak toplum içinde yaşayabilir. Toplumsal yaşamın zaruri bir sonucu ise insanların davranışlarında, birbiriyle ilişkilerinde ve de özellikle iletişimde, önemle üzerinde durulması gereken hususlardan biri de, din, ahlak ve hukuk ile şekillenmiş kurallara uymasıdır. İnsanlık tarihiyle başladığı kabul edilen protokol ve sosyal davranış kuralları, zamanla bir takım gelişmeler göstererek günümüze kadar gelmiştir. Bu kurallar, toplumların tarihi ve kültürel değerlerinden ortaya çıkmıştır. Bu kuralların en önemli özelliği, toplumların geniş kesiminde kabul görmüş ve uygulamasında uzlaşma sağlanmış olması ve dolayısıyla evrensel bir kimlik kazanmış olmasıdır. Bunun tek nedeni ise bu kuralların esasını ve temelini; nezaket, görgü, hoşgörü, saygı, sevgi ve empati gibi güzel kavram ve duyguların oluşturduğu gerçeğidir.

Osmanlı döneminde; resmi alanda **Teşrifat**, sosyal alanda ise **adab-ı muaşeret** adıyla, günümüzde ise resmi alanda **protokol**, sosyal alanda **sosyal davranış kuralları** veya **görgü ve nezaket** kuralları adı altında kullanılan uygulamalar; uluslararası ilişkilerde, resmi çalışmalarda ve sosyal hayatımızdaki yaşamda çok önemli bir yer tutmaktadır.

Fransa ve İngiltere’de din kuralları kadar önem arz eden ve uluslararası ilişkilerde önemli yer tutan ve uygulanmasından asla taviz verilmeyen bu kurallar, artık tüm dünya ülkeleri tarafından gerek uluslararası ilişkilerde gerekse günlük yaşamda herkes tarafından aranan hususlar haline gelmiştir. Bu çalışmada Osmanlı

¹ Bu makalenin bildiri özeti, 23- 25 Kasım 2018 tarihleri arasında Hatay’da gerçekleştirilen “Cemil Meriç - Uluslararası Sosyal Bilimler ve Spor Kongresi”nde sunulmuştur .

Devleti'nin yerleşik düzene geçmesi ve Topkapı Sarayı'nı kullanması ile başlayan Teşrifat uygulamalarının Tanzimat dönemine kadar olan bölümü ile Tanzimat'tan sonra olan bölümü ve sonrası Cumhuriyet dönemindeki protokol ve sosyal davranış kuralları üzerinde durulacaktır. Her dönemdeki uygulamaların mukayesesi ile sebep ve sonuçları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Protokol, Sosyal Davranış, Adab-ı Muaşeret, İletişim

EXAMINATION OF ETIQUETTE RULES OF THE OTTOMAN PERIOD AND PROTOCOL AND SOCIAL BEHAVIOR RULES OF THE REPUBLIC PERIOD WITHIN THE CONTEXT OF COMMUNICATION.

Abstract

Man, as a social being, can only live within society. As an indispensable result of social life, another aspect to pay attention for people's behavior, their relations and especially their communication is that they obey the rules formed by religion, morality and law. Protocol and social behaviour rules, which are accepted to have begun with the human history, have come to this day after some improvements in the course of time. These rules emerged from history and cultural values of people. The most significant aspects of these rules are that they are accepted by the majority and compromised to practise and consequently they gained international identity. The sole reason of this is that essence and basis of these rules are made of kindness, manners, tolerance, respect, love and empathy.

During the Ottoman era, practises called **ceremonials** in formal area, or **etiquette, social behavior rules, good manners** in social area or **protocol** in formal area are very significant in international relations, formal studies and our social lives.

These rules, which are considered as important as religious rules, have an important role in international relations and are strictly practised in France and England, and they begin to be used in both international relations and daily life by all countries. This study focuses on permanent settlement of the Ottoman Empire, parts until and after Tanzimat reform era of ceremonial practises beginning with the use of Topkapı Palace and protocol and social behavior rules in the following Republic period. A comparison and cause-effect relations of practises from all periods will be examined.

Keywords: Protocol, Social Behaviour, Etiquette, Communication.

GİRİŞ

Protokol ve sosyal davranış kurallarının tarihi gelişimi incelendiğinde, uygulamaların ilkel çağlara kadar gittiğini görürüz. İlk insanlarda bile, insanlar arasında belirli davranış kuralları ortaya çıkmış olup önceleri kuvvetliden korkma nedeniyle başlayan ilişkiler daha sonra saygı belirtisi olarak şekil değiştirmiştir (Aslan, 2018: 4). Toplumlar arası ilişkiler arttıkça sosyal davranış ve protokol kuralları da gelişme göstermiştir. Devletler, tarih boyunca biçimsel ve törensel kurallardan oluşan belirli bir düzen içerisinde yönetilmişlerdir. Geçmişten günümüze kadar, bütün dinlerde ve mabetlerde gerçekleştirilen tören ve ayinler belirli bir düzen ve ritüeller içerisinde icra edilmiştir. Bu nedenle, protokolün ortaya çıktığı ve uygulandığı yerler, saraylar ve mabetler olmuştur. Osmanlı Devleti'nde de Topkapı Sarayı'na yerleşik düzene geçince Fatih

Osmanlı Dönemi Adab-I Muaşeret Kuralları İle Cumhuriyet Dönemi Protokol ve Sosyal Davranış Kurallarının İletişim Bağlamında İncelenmesi

Sultan Mehmet Dönemi'nde, "Kanunname-i Âl-i Osman" adı altında teşrifat kuralları belirlenerek uygulamaya koyulmuş ve bu kurallara her zaman önem verilmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise "teşrifat nizamnamesi" adı altında, biçimsel ve törensel kurallar, ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş ve uygulamaya koyulmuştur. 600 yıla yakın bir dönemde, Enderun'da protokol dersleri okutulmuştur. O dönemlerde yabancı ülkelerden (Fransa ve İngiltere) gelen temsilciler, protokol kuralları ile ilgili bizden yani Enderun'dan ders almışlardır. Kanuni döneminde teşrifat konusu ve yabancılarla olan ilişkiler o kadar önemli hale gelmiştir ki, Teşrifat Nazırlığı (Bakanlığı) bile kurulmuştur. Osmanlı'nın yükselme döneminde Batı'dan öğrenilecek çok unsurun olmadığı düşüncesiyle Batı ile pek ilgilenmemiş ama Batı'ya gönderdiği sefirler aracılığı ile ilişkisini de tam kesmemiştir. Osmanlı Devleti 19. Yüzyıl'ın başında Batı'nın geçirmiş olduğu aydınlanma devrimi ile sanayi devrimi gibi tarihsel gelişmelerden geri kalmış, bu da toplumun bu alanda geri kalmasına neden olmuştur.

Tanzimat'la birlikte Batı'dan aktarılan yenilikler en geniş ifadeyle, siyasi alanda merkezi bir devlete ulaşmak, askeri alanda düzenli, sürekli bir ordu kurmak, sosyal alanda bireylere özel mülkiyet hakkı tanımak, sosyo-kültürel alanda ise Batı'nın günlük kültürünü, bir başka ifadeyle adab-ı muaşeretini toplum hayatına aktarmak olarak belirleyebiliriz (Meriç, 2007: 32). I. Meşrutiyet sonrasında hızlanan Fransız kültürü (Alafranga) ağırlıklı batılı yaşam tarzı, kişinin düşüncesini, zihni şekillenmesini de etkilemiş ve değiştirmiştir. Haberleşme ve ulaşım alanında meydana gelen gelişmelerin de etkisiyle batılı yaşam biçimi toplumsal alana aktarılmış, aktarımın orta tabaka tarafından da benimsenmesi hedeflenmiştir. İlgili dönemde adab-ı muaşeret kuralları, din eksenli etkisinden çıkıp Batı kültürü, özellikle Fransız kültürünün etkisi altına girmiştir.

Batılılaşma, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte toplumsal alanın her safhasında görünür olmuş, muhalif tavırların ortaya çıkması etkin tedbirlerle önlenmeye çalışılmıştır. Bu dönemde, Osmanlı modernleşmesinde kadın ve erkek için ayrı ayrı düzenlenmiş sosyal hayat normları giderek daha paralel bir çizgiye getirilmiştir. Bu dönemin başında, siyasal ve sosyal alanın belirlenmesinde, merkez siyasi/askeri yapı belirleyici olmuştur (Aslan, 2018: 11). Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'nin banisi Atatürk'ün; siyasal, sosyal, toplumsal, eğitim, kültür, hukuk ve ekonomik alanda yapmış olduğu devrimler bugünkü modern yaşam tarzının temellerini oluşturmuştur. Yapılan devrimler, sadece devlet yapısını ya da siyasal rejimi değiştirmeyi hedeflememiş gündelik hayata ilişkin dönüşümleri de ideal etmiştir. Modernleşmeye öncülük eden kadro, Batılılaşmaktan salt teknik ilerleme ya da sınıfsal çatışmayı değil, gündelik hayatın değişimini de hedeflemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti döneminde, resmi protokole büyük önem verilmiş, resmi protokol kuralları ile ilgili sorumluluk ve yükümlülük, Atatürk'ün 1927 yılında imzaladığı 4611 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Dışişleri Bakanlığı Protokol Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir. Bu görev halen bir Büyükelçi tarafından deruhte edilmektedir.

1. Kavram ve Tanımların Çerçevesi:

Teşrifat; Sarayda, Divanda ve Paşa kapısında, resmi günlerde ve toplantılarda devlet büyüklerinin makam ve mevki sıralamalarına göre kabulü, kurallara göre davranma olarak tanımlanır. Kelime Arapça kökenli olup teşrifin çoğuludur. Şerefendirme cümlesinden esinlenerek türetilmiştir (Parlatır, 2006: 1709).

Adab-ı muaşeret; edebîin çoğulu adab ile işret kökünden türetilen muaşeret kelimesinden meydana gelmiş, Osmanlıca bir tamamlamadır. Edep kelimesi, kökünde “davet etmek” anlamı da bulunan, çok kapsamlı Arapça bir kavramdır. Genel olarak “iyiye, güzele ve estetiğe davet etmek” anlamını taşımaktadır. Özel olarak da “düğün yemeğine çağırarak” anlamında kullanılır (Meriç, 2007: 2). Adab-ı muaşeret, geleneksel toplum yapısında ”ahlakın” konuları arasında yer alır. Yeme, içme, sohbet, yolculuk gibi gündelik hayattaki çeşitli davranışlarına ilişkin görgü kurallarına ve terbiyeli, kibar ve takdire değer hareketlere, ahlaki davranışlara denir. Ahlakın temelini dinin oluşturduğu fikrinden hareketle Osmanlı döneminde Tanzimat dönemine kadar adab-ı muaşeret kuralları din eksenli şekillenmiş ve uygulanmıştır.

Adab-ı muaşeret; toplum içinde yaşayan insanların birbirleri ile olan ilişkilerini iyi, güzel, doğru kabuller çerçevesinde belli bir estetik kaygı da gözeterek gerçekleştirmeyi hedefleyen bir kavramdır. Kaynağını da; temelde toplumun kültür yapısı ve hayat tarzından alır. Birlikte yaşamının yol haritasını çizen kurallar bütünü olarak da tanımlanabilir.

Protokol; dar anlamda kamu belgelerinin aslı, milletlerarası konferansların, anlaşmaların tutanakları demektir. Meydan Larousse ‘e göre de bazı tören ve durumlarda uyulması zorunlu kuralların genel adı olarak ifade edilmiştir. Protokol sözcüğü; Fransızca *protocole* kelimesinden Türkçe’ye geçmiştir. 1829 yılından itibaren Fransa’da “Resmî ilişkilerde ve törenlerde önde gelme hakkı ve biçimsel davranışlar konusunda uyulması gereken kurallar bütünü” olarak kullanılmaya başlanmıştır. Fransızlar ve İngilizler diplomatik alanda **protokol** kelimesini; kamusal alanda “Devlet başkanı ve önemli şahsiyetler nezdinde, kabullerde ve mahkemelerde uygulanan davranış biçimleri” olarak, **etiket** (*etiquette*) kelimesini, sosyal yaşamda saygı ve nezaket kuralı olarak, “davranış bilgisi” anlamında “*le savoir-vivre*” terimini kullanmışlardır. Protokolün basit bir tanımı da; toplumsal terbiye ve nezaket kurallarının tümüdür (Söylemez, 2008, 17) Bir başka tanımda, “Devlet ve diplomasi alanında, törenlerde, resmî ilişkilerde ve sosyal yaşamda uygulanması gereken kurallar toplamıdır” (Öznel, 2010: 28). Geniş anlamda ise kamusal ve kurumsal alanda ve yaşamda düzenlenen bütün törenlerde ve etkinliklerde, resmî ilişkilerde ve görüşmelerde, resmî yazışma ve toplantılarda, kabul ve ziyaretlerde, davet ve ziyafetlerde yöntem ve biçim yönünde uyulması ve uygulanması gereken kurallar bütünüdür (Aytürk, 2009: 2).

Yukardaki tanımlardan şu sonuca varabiliriz; protokol, devletler, kurumlar, toplumlar ve kişiler arasındaki ilişkilerde, sağlıklı, samimi ve medeni diyalogların oluşmasında rol oynayan; terbiye, görgü, nezaket, gelenek, görenek, örf ve adetlere dayalı oluşturulan kurallar manzumesidir (Aslan, 2018: 2).

Sosyal davranış; sosyal davranış kuralları geleneksel olarak toplum bünyesinde yerleşmiş ve bazıları da yasa hükmünden de güçlü kurallardır. Kişisel ilişkilerin hemen her yönüne hâkim olan, sosyal davranış kuralları, sözlü ve yazılı ifade, giyim ve kuşamda, yemek ve resmi toplantılarda, çeşitli ev eşyası seçiminde ve her türlü faaliyetlerimizde kullanılan, zaman içerisinde değişikliğe uğrayan, fakat esasları daima geçerliliğini koruyan değerlerdir.

Görgü ve nezaket; eski deyişle adab-ı muaşeret, İngilizce karşılığıyla “good manners” olan görgüyü, toplumsal ve mesleki davranışları düzenleyen kurallar ve uzlaşmalar sistemi olarak tarif edebiliriz. Nezaketi ise, kibar ve ince olma, başkalarına karşı saygılı olma, incelikle davranma ve naziklik olarak tanımlanmaktadır. Her iki tanım, bir birinden farklı ifade edilse de, esasında ikisi de iç içe olan ve bir birini tamamlayan kavramlardır. Zarafet ise; sosyal yaşamda kişilerin görünümünün söz, yazı ve hareketlerinin hoşça giden bir niteliğe ulaşmasıdır. Zarafetin ve kibarlığın en değerlisi kuşkusuz yürekten ve içten gelenidir. İnsanlar; görgülü, nazik ve kibar olarak dünyaya gelmezler. Bireyler, ilgili değerleri önce ailelerinden sonra okullarından daha sonra da sosyal çevresinden öğrenerek yetişirler. Görgü ve nezaketin unsurlarını ise; zarafet ve incelik, saygı ve sevgi sahibi olmak, hoşgörü, yumuşaklık, tevazu ve sade olmak, empati yapmak ve dikkatli olmak şeklinde sıralayabiliriz.

2. Osmanlı Dönemi’nde Teşrifat ve Adab-ı Muaşeret Kuralları:

Tarih boyunca devletlerarası ilişkilerin yürütülmesinde elçiler ve elçilik faaliyetleri, büyük öneme sahip olmuştur. Nitekim geçmişte, ulaşım ve haberleşmenin çok yetersiz olduğu dönemlerde, devletlerin birbirleriyle iletişime geçmeleri ancak elçiler kanalı ile gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti de kuruluşundan itibaren birçok devlet ile münasebette bulunmuş ve bu devletler payitahta elçiler göndermiştir. Elçi kabulleri Osmanlı Devleti’nin diplomasi anlayışının önemli uygulamalarından biri olmuştur. Elçilerin kabullerinde belli ritüellere bağlı kalınmakla birlikte, muhatap ülkeye göre ilgili ritüeller değişebiliyordu. Yabancı ülkelerin gönderdiği elçilerin, kendi ülkelerinin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerine ve Müslüman/Gayrimüslim olmalarına bağlı olarak değişiyor olması Osmanlı Devleti’nin büyüklüğünü ve şanını göstermesi açısından oldukça önemli bir olay olarak kabul edilmiştir. Müslüman bir devlet olan Osmanlı Devleti’ndeki bu konudaki temel anlayış Kuran’dan gelmekteydi. Buna göre, “elçiler yalnızca aracı idi, kötü davranılmaması gerekiyordu”. Ancak ilgili durum, yüzyıllar boyunca gelen hiçbir elçiye ceza verilmediği anlamına gelmemelidir, Osmanlı tarihinde Yedikule zindanlarına kapatılan elçiler olduğu gibi, özellikle istenmeyen savaş ilanları veya düşmanla ittifak gibi durumlarda elçilere çeşitli cezalar verildiği de olmuştur. Osmanlı Devleti; yükselme ve büyüme döneminde kendi istek ve ideolojilerini dikte etme gücüne sahip olması nedeniyle bu alanda diğer uluslar ile olan ilişkilerini belli bir düzeyde tutmuş ve insiyatif hep kendisinde olmuştur. O dönemlerde Oryantalizm akımının etkisi altında kalan ve temelini İslami geleneklerden alan adab-ı muaşeret kuralları uygulamalarında; Osmanlı Devleti’nin gerileme dönemine girmesi ile birlikte, özellikle 18. Yüzyıl’dan itibaren Batı’ya elçi göndermek suretiyle bir yenilenmeye gidilmiş ve Batı ile olan ilişkileri ve iletişimi bu elçiler ve elçilikler kanalıyla yürütülmesi sürecine geçilmiştir. Tanzimat’la birlikte başlayan Batılılaşma süreci ise Cumhuriyet döneminin de temelini oluşturmuş ve ilgili dönemde Merkezi siyasetin etkisi ve elitlerin desteği ile hız kazanmıştır.

a.Tanzimat Öncesi:

Yukarıda belirtildiği gibi Osmanlı döneminde padişahlar, saray yaşamına geçtikten sonra ilk kez Fatih Sultan Mehmet döneminde “**Kanunname-i Al-i Osman**” adı altında teşrifat kuralları belirlenmiştir. Teşrifat işleri ise Topkapı sarayında “**Teşrifat-ı Divan-ı Hümayun**” dairesi tarafından yürütülmüştür.

Osmanlı Devleti’nde, protokol olarak devlet büyüklerin unvanları, resmi kıyafetleri, devlet büyüklerine gösterilecek saygı kuralları ve padişahın huzuruna kabul esasları ile haremdeki unvanlar ve saraydaki törensel kurallar Kanuni Sultan Süleyman döneminde “**Teşrifat Nizamnamesi**” ile ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş ve uygulanmıştır. Osmanlı Devlet protokolünde yabancı sefirlerin padişahın elini öpmesi, Fatih Sultan Mehmet döneminde sefirlere izinle tanınan bir ayrıcalık olmuştur. Kanuni döneminde, sarayda düzenlenen kabul törenlerinde yabancı elçilerin getirdikleri armağanları sunmadan önce Sadrazam İbrahim Paşa’nın kaftanının eteğini öpmeleri protokol bakımından zorunlu tutulmuştur (Güler, 1986:8). O dönemlerde teşrifat ve adab-ı muaşeret kurallarına oldukça önem verilmiştir. İlgili kurallar, Osmanlı’nın en önemli eğitim kurumu olan ve mülki, idari ve askeri şahsiyetlerin yetiştiği Enderun’da “**Teşrifat dersi**” adı altında yüzyıllarca okutulmuştur.

16. yüzyıl’da İngiliz ve Fransız saray yetkilileri Osmanlı protokolüne özenmişler, kendi protokol görevlilerini sarayda yetiştirilmek üzere İstanbul’a göndermişlerdir (Söylemez, 2008: 20). Osmanlı Devleti kuruluşunun ilk yıllarında küçük bir devlet iken, sınırları genişledikçe ve devlet yapısı geliştikçe etrafındaki beylikler ve devletler ile münasebetleri de değişim göstermeye başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin kurulduğu günden devletin son gününe kadar diğer devletler ile diplomatik ilişkilerinde elçilerin rolü oldukça önemlidir. Osmanlı Devleti’nin diğer devletlere gönderdiği elçilerin sayısı Avrupa’da daimi elçilikler bulundurmaya başladığı tarihe kadar oldukça düşüktür. Osmanlı Devleti’nin özellikle jeopolitik önemi göz önüne alındığında, siyasi, ekonomik ve politik nedenler ile Avrupalı devletler sıklıkla Osmanlı Devleti’ne elçilik göndermekteydi. Osmanlı Devleti’nde elçilik kabulünde, içerisinde bulunduran protokol işleriyle uğraşan bir teşrifat dairesinin kurulması bu konuda kurallara verilen önemin önemli göstergelerinden birisi olarak görülmektedir (Düzbakar, 2009: 191).

Osmanlı tarihinde ilk kez Batılı bir elçiyi kabul eden padişah II. Murat olup, elçilik görevi ile payitahta gelen ilk kişi Milano elçisi Benedikto’dur. İlk daimi temsilcilik ise Fatih Sultan Mehmet döneminde Venedikliler tarafından 1454 yılında İstanbul’da kurulmuştur. 16. Yüzyıl ortalarına doğru Kanuni Sultan Süleyman döneminde Fransa ve İngiltere daha sonra diğer Avrupa ülkeleri İstanbul’da Büyükelçilik teşkilatı kurmuşlardır. Osmanlı Devleti ise Avrupa’da Büyükelçilik teşkilatını ilk kez III. Selim döneminde 1793 yılında Londra’da, 1794 yılında Paris ve Berlin’de, 1797 yılında Viyana’da açmıştır (Öztuna, 1998: 61-67).

Avrupa Devletleri daha sonraki yıllarda da İstanbul dışında İzmir, Edirne, Trabzon, Erzurum, Adana ve Van illerinde Başkonsolosluk teşkilatı kurmuşlardır. Ancak dikkat çeken bir husus, hiçbir Asya Devleti, Osmanlı Devleti nezdinde Büyükelçilik ve Başkonsolosluk teşkilatı kurmamıştır (Aytürk, 2009: 2)

Osmanlı Devleti’ne gelen elçilerin karşılanması, gönderildikleri devlete bağlı olduğu kadar geldikleri istikamete göre de değişim göstermekteydi. İran, Buhara ve Hint taraflarından gelen elçiler, ilk önce Üsküdar’dan alınıp karşıya geçirilir ve bir konakta misafir edilirdi. Bu karşılmalarda görevliler arasında Çavuşbaşı en önemli görevi almaktaydı. Bazen Üsküdar’da

Osmanlı Dönemi Adab-I Muaşeret Kuralları İle Cumhuriyet Dönemi Protokol ve Sosyal Davranış Kurallarının İletişim Bağlamında İncelenmesi

bazen de Sirkeci tarafındaki bir iskelede emrindeki Çavuşlar ile birlikte gelen elçileri karşılayarak ikamet edecekleri konaklara götürmek en önemli vazifeleri arasındaydı. Avrupa'dan gelen elçiler ise, kara yolundan geliyorlar ise Küçükçekmece civarında konaklarlar ve Çavuşbaşı'nın karşılaması sonrasında konaklarına götürülmekteydiler (Alikılıç, 2004: 75).

“Elçiler, Osmanlı sınırlarından içeri girdikleri andan itibaren, İslam'ı "eman" telakkisine göre misafir olarak kabul edilmiş ve yol güvenlikleri, her türlü iaşe ve ibateleri devlet tarafından karşılanmıştır. Yabancı ülkelerden gelen elçilerle maiyetlerinin yiyecek, yatacak, at ve araba masrafları önceden hesaplanarak bunların karşılanması konusunda hazırlık yapmaları için, sınırdan İstanbul' a kadar takip edecekleri güzergâh üzerinde bulunan yerlerin Sancak Beyi, kadı, naip ve mütesellim gibi yetkililerine hükümler yazılır; ayrıca, Elçi'yi sınırda karşılamak üzere rütbesine uygun bir mihmandar tayin edilirdi. Elçi'nin gelmesinden evvel maslahatgüzarın gelmesi kanundu. Elçiler yol boyunca geçtikleri yerlerin idarecileri tarafından karşılanır, kendilerine ikramda bulunulur ve konaklama yerleri hazırlanırdı. Osmanlı başkentinde devamlı kalan elçi ve işgüderlerin ihtiyaçlarını da yine devlet karşılardı.” (Alikılıç, 2004: 74).

“İstanbul'a gelen Müslüman ya da Hristiyan elçilerin, padişah ve vezir-i azamın huzurlarına kabulleri merasime tabi idi. Bu hususta teşrifata çok önem verilirdi. Elçinin büyük veya orta elçi oluşuna göre kabul merasimi değişirdi. Osmanlı Devleti'nde başlangıçtan itibaren elçilerin padişah huzuruna kabulleri, belli kaideler çerçevesinde yürütülmüştür. Elçilerin huzura kabulleri Genellikle ulufe divanına tesadüf ettirilir; böylece, Osmanlı ihtişamı ve teşrifatı gösterilirdi.” (Alikılıç, 2004: 75). Osmanlı Devleti'nde Edirne ve Topkapı Sarayı mekân yapılandırılmaları dâhilinde gerçekleştirilen elçi kabullerinin diplomatik açıdan uygulanmaları oldukça benzerlik göstermektedir. Burada önemle üzerinde durulan nokta, devletin kudretinin psikolojik açıdan gösterilip, kabul ettirilmesidir (Yıldırım, 2012: 82).

Yabancı elçilerin sefaret görevlerinin en önemli kısmı padişah tarafından kabul edilmeleridir. Nitekim gelen her elçi padişah ile görüştürülmezken, bu merasimde elçilere cevabi mektup ve hediyeler verilirdi. Bu arada huzura kabul edileceklerin saati, sayısı ve görüşme konuları önceden sadrazam tarafından belirlenerek elçiye verilirdi. Hatta elçilerin padişah huzurunda kullanacağı ifadeler bile elçilere öğretilirdi. Padişah ile görüşecekleri odaya kadar kapıcı başı nezaretinde getirilen elçilerin huzura kabulleri de ilginç bir şekilde olurdu. İki görevli kollarından tutarak, koltuğuna girer ve adeta ayakları yerden kesilirdi. Ardından dizleri üzerine eğdirilen elçilere padişah kaftanının kolu öptürülürdü.

Daha sonraları, Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmeye başladığı dönemlerde, ordu için yeni silah, araç ve gereçlere ihtiyaç duyulması nedeniyle Batı ile olan ilişkilerini daha geliştirme ihtiyacını duymuş ve Osmanlı'nın yenileşmesi ve modernleşmesi askeri kurumlardan başlamış ve o dönemlerde sosyal yaşamdaki değişiklikler de asker aracılığıyla toplum hayatına girmiştir. III. Selim hükümdarlığı döneminde (18. Yüzyıl sonu. 19. Yüzyıl başı) Avrupa ilim ve tekniği, Osmanlı toplum hayatında daha ağırlıklı olarak kendini hissettirmeye başlamıştır. Tanzimat öncesi yıllarda müspet ilimlerde, matematik ve tıpta büyük bir gelişme yaşanmış, Mühendishane-i Bahri ve Beri-i Hümayun ile Mektebi Tıbbi-i Adli-i Şahane ve Mektebi Harbiye teessüs edilmiş ve Tanzimat'a bu gelişmelerle birlikte girilmiştir (Aslan, 2018: 9).

Avrupa adab-ı muaşeretin ilk dönem Osmanlı toplumunda karşılığı; şehirli (İstanbul) insanların yaşama biçiminde meydana gelen ya da gelecek olan değişimleri ifade eder. Bu gelişmelerin

Osmanlı Dönemi Adab-I Muaşeret Kuralları İle Cumhuriyet Dönemi Protokol ve Sosyal Davranış Kurallarının İletişim Bağlamında İncelenmesi

toplumsal değişme olarak ele alınması ise, daha sonraki süreçlere etki etmesi ve zamanla (Cumhuriyet ile) ülke geneline yayılmasıyla mümkün olmuştur (Meriç, 2007: 19). O dönemlerde okuma yazma oranının %10'nun altında olması ve aşağıda değineceğimiz iletişim imkânlarının yetersizliği nedeniyle, Saray ve İstanbul dışında; yani, taşrada adab-ı muaşeret kuralları; temelini Kuran'dan alan İslami geleneklerin etkisi altında kalmış, dini ritüeller sosyal yaşamın her alanında kendisini hissettirmiştir. Gayrimüslimler ise, kendi örf, adet ve gelenekleri altındaki yaşamlarında dini kurallar dışına çıkmamış, bu konuda da herhangi bir baskı altında tutulmamışlardır.

b.Tanzimat Sonrası:

Tanzimat fermanı, her ne kadar Abdülmecit döneminde ilan edilse de alt yapısı, reformlar ve Osmanlı'nın Batılılaşması II. Mahmut dönemi ile başlar. Tanzimat Fermanı sonrası modernleşme sürecinde sosyal hayatın yeniden düzenlenmesinde Avrupa adab-ı muaşereti referans olarak kabul edilmiştir.

Tanzimat Fermanı ile birlikte sosyal yaşamda ilk olarak şekli bir değişim yaşanmaya başlanır. Yabancı tiyatro gösterileri, Avrupai tarzda giyinme, yaşam, moda, sanat, müzik ve mimaride yenilik, bu alanda bariz bir şekilde görülen değişimlerdir. Temelde idareyi modernleştirmeyi hedefleyen bu değişimler; “Batılılaşma” kavramı adı altında, sert bir geçişin yaşandığı İstanbul'da ön plana çıkmıştır. Taşrada ise, ilk başlarda bu reform ve yenilikler pek anlaşılmamış, halk tarafından bu yeniliklere, temkinli bir yaklaşım sergilenmiştir.

Tanzimat; askeri, siyasi ve sosyal alanın Batı ölçülerine göre yeniden tanzimi anlamına gelmektedir. Bu kabulleri yaşama biçiminde gerçekleştiren kesimler ilk önce saray (siyasi yapı), üst tabaka aileleri (bürokrasi) olmuştur. Bu dönemde Avrupa adab-ı muaşeretinin toplumsal karşılığı şehir ölçeğinde (İstanbul'da) meydana gelen değişimler ve değişimin aktörleri olan üst tabaka ailelerdir. İstanbul'da bulunan unsurlar -Rumlar, Yahudiler, Levantenler- durumları gereği değişimi kabul etmede ve yaşamada Müslüman üst tabaka ailelerden daha hızlı davranmışlardır (Meriç, 2007: 18).

Bu ara, Tanzimat'la birlikte hızlanan Batılılaşma çabaları, toplum içinde bir kırılma yaşanmasına neden olmuştur. Saray ve çevresi, Batı etkileriyle biçimlendirdiği yeni kültürünü “alafranga” olarak adlandırırken, daha Batı'yı kabullenmemiş olan toplumun diğer kesimlerinin yaşam biçimlerini ve geleneklerini de “alaturka” olarak kabul etmiş ve Batılılaşan yeni görünümü içinde bunlara yer vermemiştir. Osmanlı toplumunda yaşanan bu ikilem, sosyal alanda Cumhuriyet'in ilanına kadar sürmüş, az da olsa kültürel çatışmalar günümüze kadar gelmiştir. Osmanlı toplumunda, Saray (Yönetici kesim) toplumsal tavır alışı toplumun diğer kesimlerinden önde ve farklı davranış tarzları sergilemiştir. Özellikle yurt dışına görevlendirdikleri elçiler kanalıyla bu yeniliklerin takip edilip uygulanması konusundaki duyarlılığı her zaman süregelmiştir.

Osmanlı modernleşmesinde Saray'ın öncülüğü, teşrifat kurallarının Batılılaşması'nda da kendini gösterir. Yabancı elçilerin karşılanması, bu elçilere verilen ziyafetler, mönüler, ziyafetlerde kullanılan yemek takımları kadınların ziyafetlere katılması gibi durumlar, sosyal hayattaki değişimin birinci aktörleri ve geçirilen safhalar hakkında çok önemli bilgiler ihtiva eder. Bu durum başta Saray'a yakın bürokratlar, bilahare İstanbul'un ileri gelen aileleri tarafından benimsenmiş ve uygulanmaya başlanmıştır. Aile hayatı ile şehirleşme kültürü de bu dönemlerde

Osmanlı Dönemi Adab-I Muaşeret Kuralları İle Cumhuriyet Dönemi Protokol ve Sosyal Davranış Kurallarının İletişim Bağlamında İncelenmesi

ön plana çıkmış ve kabul görmüştür, bu ara, sınırlı da olsa uygulamalar yavaş yavaş İstanbul dışına yayılmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde protokol, üzerinde önemle durulan hususlardan birisidir. Teşrifat hatası ve başarısızlık affedilmez. Her memur, evvelâ teşrifatı öğrenir ve uygulamakla mükelleftir. Zira Türk-İslâm töresinde büyüklere hürmet esastır. Tanzimat sonrası resmi protokol sıralaması; Saray'da ve sadrazamlık bünyesinde ayrı ayrı tespit edilmiş ve birbirinden bağımsız bir şekilde uygulanmıştır. O dönemde görev yapan bütün devlet memurları mülkî, askerî ve ilmî rütbelere taşır. Protokoldeki sıralamaları da vazifelerine göre değil, rütbelere göre sıralanırdı.

Buna göre saray protokolü aşağıdaki şekilde sıralanmıştır;

- 1- Hakan-Halife; Devlet Başkanı ve İslam âleminin lideridir. Kendisine eşit 2. bir şahıs yoktur. Avrupa protokolünde İmparator'un karşılığıdır.
- 2- Valide Sultan; Osmanlı Devlet protokolünde Hükümdar'dan sonra annesi olan Valide Sultan gelir. Sultan tahtta iken annesi ölmüşse bu makam boş kalır. İstisnası 2. Abdülhamid'dir. Zira 2. Abdülhamid annesi daha önce öldüğü için üvey annesini bu makama getirmiştir.
- 3- Veliâhd-i Saltanat; İmparatorluk veliâhdı. Osmanlı protokolünde 3. kişidir. Valide Sultan yoksa 2. sırada yer alır. Şehzadeler'in en büyüğü sayılır. Diğer Şehzadeler ile büyük olması dışında her şeyi aynıdır.
- 4- Şehzadeler; Baba tarafından Osmanoğlu olan İmparatorluk adaylarıdır. Avrupa protokolünde büyük düke-arşidüke karşılığıdır. Aralarında yaşa göre dizilirler. Eskiden Han, Sultan diye anılırken son dönemde Efendi ünvanı ile anıldılar.
- 5- Sultanlar; Baba tarafından Osmanoğlu olan imparatorluk prensesleridir. (Grandüşes-arşidüşes) Şehzadelere eşittirler. Ancak protokol esnasında Şehzadeler'den sonra yaşlarına göre sıralanırlardı. İstanbul'un Fethine kadar "Hatun", ondan sonra "Sultan" diye anıldılar.
- 6- Kadın Efendi; Padişahın ilk 4 zevcesi (4 Kraliçe). Evlenme tarihlerine göre sıralanırlardı. Padişah kendilerini boşarsa ya da ölürse sıradan kadınlar haline dönüşürlerdi. Nadiren padişahın sonra başkaları ile evlenmişlerdir. Hiç bir kadın efendi yani padişah eşi imparatoriçe sayılmaz. Tek imparatoriçe Valide Sultan'dır. Padişah olan oğlu ölse dahi bu durum ölene kadar devam eder.
- 7- Sultanzade; Sultan denen Osmanlı prenseslerinin erkek çocuklarıdır. Hiç bir şekilde tahta çıkma hakları yoktur. Zira babaları Osmanoğlu değildir. Onlar babalarının soyunu taşımaktadırlar. Sultanzadelerin eşleri, çocukları ve akrabaları sıradan vatandaşdır. Sadece kendileri kadın efendilerden sonra yaşlarına göre protokole girerler ve itibar görürler.
- 8- Hanım Sultan; Sultanzadeler'in kız olanlarıdır. Sultanzadeler'den sonra yaşlarına göre sıralanırlar. Unvanlarındaki Hanım, babalarının sıradan bir vatandaş olduğunu, 2. kelime olan Sultan ise annesinin hanedanla akrabalığı olduğunu gösterir.
- 9- İkbâl; Padişah'ın 4 kadın efendiden sonra gelen zevcesidir. Bunlar da prenses statüsündedirler. Padişah ile evlenme tarihine göre sıralanırlar. Boşanma hali dışında, her halükarda hükümdar ölse dahi haklarını korurlar.
- 10- Veliâhd Ve Şehzade Zevceleri; İkballer'den sonra yaş durumuna göre sıralanan şehzade eşi prenseslerdir.

Osmanlı Dönemi Adab-I Muaşeret Kuralları İle Cumhuriyet Dönemi Protokol ve Sosyal Davranış Kurallarının İletişim Bağlamında İncelenmesi

- 11- Gözde-Peyk: Padişahın 4 kadın, 4 ikbalden sonra gelen 4 zevcesine “gözde” sonraki 4 zevcesine de “peyk” denirdi. Çok az Padişah’ın 8’den sonrası zevcesi olmuştur. Yani gözde ve peyk sayısı çok nadirdir.
- 12- Damad; İmparatorluk prensesi olan Sultan’ın eşidir. Tam olarak “Damad-ı Şehriyarı”dır. Damad görevi ne ise o unvanı kullanır. Şehzade zevcelerinden önce yer alırlar. Hiç bir hanedan mensubu padişahın onayı olmadan evlenemez. Böyle bir onay molmadan evlilik olursa, ”Damad” unvanı verilmez. Hiç bir şehzade dul bir kadınla evlenemez.

Buraya kadar işaret edilenler Hanedana ait protokoldür. Devlet Protokolü bundan sonra Sadrazam ile başlar. Hanedan protokolü, devlet protokolüne genelde katılmazlar ve çok ender ortalarda görülürler. Osmanlı hanedanı çok tutucudur.

Devlet protokolü ise aşağıda olduğu şekliyle sıralanmıştır:

- 1- Sadaret Ve Meşihat; Devletin en yüksek rütbeleridir. Sadaret mülki-idari, Meşihat ise ilmi rütbelerdir. Sadaret rütbesi Sadrazam’a, Meşihat payesi Şeyhülislam’a mahsustur. Sadrazam ve Şeyhülislam bu görevden düşünce, Vezir ve Rumeli Kazaskeri rütbesine düşseler de yine de bazı ayrıcalıklar taşırlar. Sadaret payesini Sadrazam olmasalar da 6 tane Mısır Valisi başta Kavalalı Mehmet Ali Paşa olmak üzere taşımışlardır.
 - 2- Krallık Ve Prenslük; Devlet bazı aileleri prens derecesine yükseltmiştir. En bilinen örneği; Kavalalı ailesidir. Kırım Hanlık ailesi, Dulkadiroğulları, İsfendiyaroğulları ve belki biraz Ramazanoğulları prens protokolünde değerlendirilmişlerdir. Macar Erdel Beyler’i de prens statüsünde değerlendirilmişlerdir.
 - 3- Vezaret, Müşiriyet, Kazaskerlik; Sadaret ve Meşihat makamlarını olağanüstü ve istisna rütbe olarak kabul eden Osmanlı Devleti’nde en yüksek gerçek rütbelere bunlardır. Bugünkü Mareşal rütbesine muadil rütbelerdir. Sadrazam, vezir ve müşirlere Paşa denmiştir.
 - 4- Bala Ve Birinci Ferik; Bu rütbelere devletin son zamanında ihdas edildi. Klasik devirdeki karşılığı Beylerbeyi’dir denebilir. Bala vezirden bir basamak aşağı olan mülkiye rütbesidir. Ünvanlı bey ya da efendidir.
 - 5- Ferik bugünkü Orgeneral’dir. Ünvanı “Paşa”dır. Müşirler apolet taşır, vezirlerse normalde sivil giyinirlerdi.
 - 6- Ferik, Ula, Rumeli ve İstanbul Rütbeleri; Rical denen devlet büyüklerinin en alt basamağı bunlardır. Hazretleri diye hitap edilen son basamak bunlardır. Bundan aşağısına erkân denir. Ferik bugünkü Korgeneral’dir. Ula, bu mertebenin Mülkiye’deki karşılığıdır. İstanbul payeleri de bu derecedeki ilmiye rütbelere aittir.
- (Not: 1908-1922 arasında bu rütbelerden bir alt kademede görev alıp bir üst kademenin vazifesini ifa edenlere de istisna olarak Hazretleri diye hitap edildiği görülmüştür. M. Kemal Paşa bunlardan birisidir.) Ferik ve benzeri askeri rütbe isimleri ve Paşa ünvanı 1934 yılına değin kullanılmıştır.
- 7- Mirliva, Ula Sanisi, Mihriman, Haremeyn; Devlet erkânının son kademeleridir. Sancak Beyi rütbesi son zamanda Mirliva (askeri), Ula Sanisi (mülki), Mihriman (mülki) ve Haremeyn (ilmi) olarak bölündü.
 - 8- Miralay, Mütamayız, Hamse; Bugünkü Albay’a eşit askeri, mülki ve ilmi rütbelere aittir. Klasik dönemde Alay Bey’i denmiştir.

- 9- Kaymakam, Saniye, Mir-i Ümera, Mahreç, İstabl-ı Amire Rütbeleri; Bugünkü Yarbay'a eşit rütbelerdir.
- 10- Binbaşı, Salise, Kapıcı Başı, Kibar-ı Müderrisin, Alay Emini; Bugünkü Binbaşı'ya eşit rütbelerdir.
- 11- Kolağası, Rabia, Müderris; Bugünkü Kıdemli Yüzbaşı'ya eşit rütbelerdir.
- 12- Yüzbaşı, Hamise, Hacegan; Bugünkü Yüzbaşı'ya eşit rütbelerdir.
- 13- Mülazım; Zabit sınıfının ilk basamağıdır. Teğmen demektir.
- 14- Başçavuş şeklindedir.

3. Osmanlı'da İletişim:

“Tarihin her devresinde gerek ekonomik gerekse sosyal ve askerî bakımdan yollar hep birinci derecede öneme haiz olmuştur. Zira, orduların bir yerden bir yere sevki, merkez ile diğer idarî birimler arasında muhaberenin temini ve nihayet kervanlarla ticarî emtianın nakli keyfiyeti, en eski dönemlerden yakın devre kadar devletler için hayatî önem taşımıştır. Özellikle haberleşmede, haberin çabuk ve seri şekilde yerine ulaştırılması düşüncesi, insanları yeni muhabere usulleri geliştirmeye itmiştir. Nitekim başlangıçtan itibaren, ateş kuleleri ve koşucular vasıtasıyla bu ihtiyaç karşılandığı gibi, güvercinler ve haberci atlılar da kullanılmıştır” (Halaçoğlu, 1991: 146).

“Osmanlılar'da olduğu gibi, onlardan önce hüküm sürmüş veya onunla çağdaş olan Türk ve İslâm Devletleri'nde söz konusu gayelere hizmet için memleketin dört bir tarafına ulaşan yol şebekesi vücuda getirilmiş ve haberleşmeyi sağlayabilmek gayesiyle de bir teşkilât kurulmuştur. Osmanlılar'da "Menzil" olarak adlandırılan bu teşkilât, Emevî, Abbasi ve Mısır Memluk Devletleri'nde "Berid", Moğollar ve İlhanlılar'da "Yam", Safevîlerde "Çaparhane" gibi isimler altında zikredilmektedir” (Halaçoğlu, 1991: 146). “Osmanlı menzil sisteminin yolları İstanbul merkez olmak üzere Anadolu ve Rumeli'de sağ, sol ve orta kol şeklinde üç ana kol halinde uzanmıştır. Bunlar ise birbirine tali yollarla bağlanmıştır” (Halaçoğlu, 1991: 147).

“İlk zamanlar "Ulak hükmü" ile sürdürülen haberleşmede, ulaklar istedikleri hayvanları ücretsiz almak, geçtikleri yerlerde iâşesi temin edilmek gibi haklara sahiptiler. Ancak halka büyük zarar vermeleri sebebiyle, Kanuni döneminde Veziriazam Lütü Paşa tarafından bu usul kaldırılarak ulak sistemi yeni bir nizama konmuştur” (Halaçoğlu, 1991: 150). “Menziller arasındaki haberleşmenin sağlanması da bir nizam dâhilinde yürütülmüştür. Genel olarak, bir emir veya haber, çıkan merkezden, bir ulakla sonraki merkeze sevk edilir ve böylece haber istenilen yere ulaştırılırdı. Gizli haberlerde ise tek ulak kullanılarak, haberin çıkışından varış yerine kadar o ulak giderdi. Bu ulaklara, “hususî emirle giden ulak” denilirdi” (Halaçoğlu, 1991: 130).

II. Mahmut dönemine kadar devletle halk arasındaki iletişimde, devlet halka ulaşmak istediğinde fermanlar çıkarılır ve bazen tellallarla “duyduk duymadık demeyin.” ile başlayan ilanlarla iletişim sağlanırdı. Tellallar haber okuyuculardı. Taşrada ve kentlerde, mahalle imamları da iletişimin gerçekleştirilmesinde, idarenin kararlarının halka ulaştırılmasında aktif rol oynamışlardır.

Matbaanın İstanbul'a gelmesi ile birlikte, Devlet ile halk arasındaki iletişim farklı bir boyuta geçmiştir. Osmanlı'da ilk gazete Fransızlar tarafından Fransızca olarak 1795 tarihinde çıkarılmıştır. Sonradan II. Mahmut döneminden başlayarak sırasıyla, Takvim-i Vekayi, Ceride-i Havadis, Basiret, Vakıf, İstikbal, Sadakat ve özel teşebbüs tarafından kurulan ilk Türk gazetesi

Osmanlı Dönemi Adab-ı Muaşeret Kuralları İle Cumhuriyet Dönemi Protokol ve Sosyal Davranış Kurallarının İletişim Bağlamında İncelenmesi

Tercüman-ı Ahval ve sonradan çıkan diğer gazeteler, toplumun yaşam kurallarını belirleyen hususlar konusunda, halkı sınırlı oranda bilgilendirmesi, yabancı dil bilen insanların sınırlı sayıda olması ve okuma yazma oranının çok düşük olması nedeniyle, adab-ı muaşeret ve protokol kuralları konusunda, özellikle taşrada bilinçli ve yeterli bir eğitim oluşmamıştır. İletişimin çok sınırlı olduğu bu dönemlerde, toplum tarafından uygulanan ve kabul gören hususlar; tamamen din eksenli, örf adet ve geleneklere dayalı, kulaktan kulağa ya da görerek benimsedikleri kurallar üzerinden halkın sosyal yaşamına girmiştir.

Tanzimat ile birlikte Batı'da görevlendirilen Osmanlı hariciye memurlarının Batı ile ilgili sistematik değerlendirmelerini Osmanlı Devleti'ne sürekli gönderme süreci başlatılmıştır. Bunun sonucu olarak da toplum hayatında önce şekli bir değişim başlar, yabancı tiyatro gösterileri, Avrupalı tarzda giyinme, yaşama, moda, müzik ve eğlencede yenilik bu değişimin bariz bir şekilde göze çarpan tezahürleridir. O dönemlerde toplum hayatında Avrupa adab-ı muaşeretinin tanıtılması ve yaygınlık kazanmasını sağlayan bir başka alan da basın olmuştur. Tanzimat sonrası süreçte sayıları hızla artan gazete ve dergiler, değişen davranış şekillerini gündemde tutarak, bu kuralların meşrulaştırılmasını ve yaygınlaştırılmasını sağlamıştır (Meriç, 2007: 522).

I. Meşrutiyet sonrası uygulanmaya başlanan alafranga yaşam, haberleşme ve ulaşım alanında ortaya çıkan gelişmelerin etkisiyle kişilerin düşüncesini ve yaşam şeklini değiştirmiş, Batılı yaşam şekli toplumsal alana yayılmaya başlamıştır. Avrupa romanı, tiyatrosu ve yaşam tarzını toplum hayatına taşıyan yazar, gazeteci ve politikacılar da Batılı yaşama biçiminin aktarılmasında oldukça etkili olmuştur (Faruki, 1998:270).

II. Meşrutiyet dönemine ait sosyal değişmelerin ortak zeminini, örgün ve yaygın "eğitim" alanındaki yenilikler ve bu gelişmelerin tarihsel-toplumsal sürekliliği teşkil eder. II. Abdülhamit döneminden itibaren başlayan ve yaygınlaşan okullaşma, erkek çocukların yanında kız çocuklarının da ilkökul eğitiminin mecburi olması, toplumsal değişimin ve dolayısıyla gündelik hayatın değişmesinin en önemli faktörlerinden olmuştur. Bu gelişme, aynı zamanda Batı standartlarının belirlediği toplumsal yaşam biçiminin, kamusal ve özel alan sınırları içinde gelecek kuşaklara taşınmasında etkindir.

Eğitim kurumları toplumsal yapının değişmesini belirler ve hızlandırırken, halkın bu değişime ayak uydurması da basının Avrupa yaşama biçimine ait aktarımlarıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde çıkan dergiler özellikle, kadın dergileri Avrupalı yaşantıya özgü yeni davranışları, medeni hayatın vazgeçilmez pratikleri olarak "olumlu" duygusal motiflerle verirler. Döneme ait kitaplar ve romanlarda da Avrupa yaşamına ait davranış kuralları bütün açıklığı ile aktarılır (Meriç, 2007: 234).

Bu dönemde Batılılaşma'ya ve modernleşmeye öncülük eden ve destekleyen siyaset adamı ve yazarlardan; Ahmet Mithat Efendi (Avrupa Adabı Muaşeret yahut Alafranga, 1894), Mehmet Emin (Adabı Muaşeret nasıl hâsıl olur?, 1903), Askeriye tarafından basılan (Usul ve Adab-ı Muaşeret, 1909), Kontes Dumaglin (Rehber-i Muaşeret Avrupa Muaşereti, çeviren Ahmet Cevat, 1910), Cahit Sahir (Alem-i Medeniyette Adab-ı Muaşeret, 1922), Lütfi Simavi (Teşrifat ve Adab-ı Muaşeret, 1926), Safveti Ziya (Adab-ı Muaşeret, 1927), Abdullah Cevdet (Mükemmel ve Resimli Adab-ı Muaşeret Rehberi, 1927). gibi şahsiyetlerin bu alandaki yazdıkları kitap ve makalelerle, sosyal yaşamda uygulanacak ve aranacak esasları belirlemede çok büyük rol oynamışlardır. Özellikle Abdullah Cevdet, siyasi düşünce bakımından tam bir

Osmanlı Dönemi Adab-I Muaşeret Kuralları İle Cumhuriyet Dönemi Protokol ve Sosyal Davranış Kurallarının İletişim Bağlamında İncelenmesi

Batılılaşma taraftarı ve bu anlamda birçok konularda toplumda ilklere imza atmış birisidir. Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişini savunması, kadınların sosyal hayata katılımını desteklemesi ve yazdığı kitap ve makaleler ile günümüzün sosyal yaşam şartlarını belirlemedeki rolü küçümsenemeyecek kadar büyüktür.

4. Cumhuriyet Dönemi:

Osmanlı'dan sonra erken Cumhuriyet Dönemi'nde Batılılaşma, sadece ekonominin ve siyasetin Batılı formlara sokulması değil, aynı zamanda gündelik yaşamın da formlara sokulmasıdır. Modernleşmenin en büyük hedeflerinden biri de günlük yaşamın pratiklerinde, sıradan insan davranışlarında Batı modeline dayalı olarak radikal değişimlere ön ayak olmasıdır (Göle, 1992: 49).

Batılılaşma, Cumhuriyet ile toplumsal alanın her safhasında görünür olmuş, muhalif tavırların ortaya çıkması etkin yöntemlerle önlenmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet döneminde siyasi ve sosyal alanı belirlemede etkili olan merkez siyasi/askeri yapıdır. Çalışma ve eğlence hayatını da askeri bürokrasi belirlemektedir. Bu gelişme kurumsal mekânlarda olduğu gibi, sosyal hayatta, kurulan birçok yeni mekânlarda da askerlerin değişimin müteharrik ve simgesel gücü olarak kabul edilmesi sürecini hızlandırmıştır. Cumhuriyet adab-ı muaşereti siyasi/askeri otoriteyle iç içe bir şekilde gelişmiş ve yayılmıştır. Bu anlamda Cumhuriyet, adab-ı muaşeret anlayışını bir önceki dönemden ayıran önemli bir çizgi, toplumsal hayatın geçmişte bir anlamda sivil olan, çok kültürlü karakterinin büyük ölçüde resmi ve tek boyutlu hale dönüşmesidir, diyebiliriz (Işın, 1987: 14).

Osmanlı modernleşmesinde üst ve orta tabakayla sınırlı kalan Batılılaşma, Cumhuriyet Modernleşmesi'nde elit zümreler vasıtasıyla toplum hayatına geçirilmiştir. Bunun askerler, bürokratlar, öğretmenler, tacirler aracılığıyla toplumsal alanda yaygınlaştırılması hedeflenmiştir.

Modernleşme sürecinin toplum hayatında gerçekleştirmek istediği değişimin en sert yanı kadın-erkek iletişimde görülmektedir. Kamusal alanda görünür hale gelen kadın, dolayısıyla kadına karşı takınılacak tavırlar, modern bir birey olması istenen ve değişmesi gereken "erkeğin" davranışlarını da belirler, şekillendirir (Meriç, 2007: 60).

Cumhuriyet Dönemi'nde aile ve kadın konusunda görülen değişimler, kadınların toplumsal hayata daha özgür bir şekilde katılımını sağlamış, kadının aile içindeki misyonu hem gelişmiş hem de değişmiştir. Osmanlı döneminde daha çok gayrimüslim, Levantenler tarafından yapılan aile eğlenceleri, evlilik, doğum günü kutlamaları, balolarda dans etmek, kadın erkek birlikteliği, kıyafetlerdeki değişim, batılı yemek kültürünün benimsenmesi, ziyaretler ve iletişimde büyük değişiklikler, günlük yaşamın bir parçası olmuştur. Bu dönemde basın ve o dönemdeki yazılan makaleler sayesinde bu alanda büyük ilerlemeler kat edilmiştir. Bu değişimler aynı zamanda dini kültürel yaşam tarzının toplum hayatından yavaş yavaş geri çekilmesine de katkı sağlamıştır. Avrupai modern yaşam tarzı, dinin toplumsal alandan uzaklaştırılması gerektiğine dair laik kabul de bu konuda etkili olmuştur. Laiklik ilkesinin getirdiği güven ve avantajlar sayesinde ilgili kurallar, halk tarafından kısa bir sürede benimsenmiş ve kabul görmüştür.

Modernleşme sürecinde kamu alanının gelişmesi sonucu toplum üyeleri daha sıkı, daha birebir iletişim içine girmiştir. Kamu alanının en önemli özelliği, görünürlüğü öne çıkarmasıdır. Sokak da bu açıdan ele alındığında, insanların geçirdiği değişimi davranışlar, kıyafet, iletişim vs. konusunda en iyi yansıtan alandır. Nitekim sokağın Batılılaşma döneminde modernleşmenin

vitriini sayılması da yeni bir görüştür ve insan-sokak ilişkisindeki değişimi çok iyi yansıtır. Bu değişim çerçevesinde dış görünüş, dış mekân, kıyafet ve iletişim biçimleri geleneksel dönemden ciddi bir farklılık gösterir (Meriç, 2007: 73).

Modernleşme'nin sokak bazındaki değişiminde, İstanbul'un semtlerinden Beyođlu değişimin öncüsü, taşıyıcısı, bir anlamda da belirleyicisi olmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerinden Cumhuriyet'e geçiş ve sonrası, Beyođlu esnafı bu gelişmeleri besleyen kaynaklardan biridir diyebiliriz. Modernleşme'ye ait ilkler hep Beyođlu'nda ortaya çıkmıştır. Yeni eğlence mekânları; tiyatrolar, revüleri, balolar, gazinolar, sinemalar, sirkler vs. ilk olarak Beyođlu'nda görülmüştür. Kamusal alan olarak belirlenen ev dışı mekânlar, parklar ve gezi alanları, pastahane, lokanta, mağaza, kitapevleri, fotoğrafçılar gibi yerler bakımından da Beyođlu diğer semtlerin önündeydi. Cumhuriyet döneminde İstiklal Caddesi'nde açılan mağazalar da önemli bir sosyal değişme mekânları olarak karşımıza çıkmaktadır. Mağazalar hem Avrupa modasını İstanbul'a getirmiş hem de geçmiş döneme ait alışveriş kültürünü değiştirmiştir. Ayrıca yeni sosyal davranış kalıplarının, yeni bir dil ve iletişim şekillerinin gerçekleştirildiği mekânlar haline gelmiştir.

Genç Türkiye Cumhuriyeti; 1815 yılında Viyana'da temeli atılan, resmi protokol kuralları ve yabancı elçilerin uyacakları kuralları belirleyen kongreden sonra, 1961 yılında yine Viyana'da toplanan "Diplomatik İlişkiler ve Dokunulmazlıklar Hakkında Birleşmiş Milletler Konferansı" na katılmış ve bu tüzükte belirlenen kuralların altına imza atmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası İlişkiler'de, diğer devlet ve temsilciliklerle olan ilişkilerinde bu kuralların uygulanmasına azami dikkat göstermiş ve diplomatik krizlerde karşılıklılık (Mütekabiliyet) esasları dâhilinde hareket etmesini bilmiştir. Nota, Persona Non Grata ve Elçilik düzeyinde çekilme işlemlerini, bu kurallar çerçevesinde uygulamıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra, Ulu Önder Atatürk'ün, siyasi alanda, toplumsal ve sosyal alanda, eğitim ve kültür alanında, ekonomik alanda ve son olarak hukuk alanında yapmış olduğu Devrimler, bugünkü modern yaşam tarzının temellerini oluşturmuştur. Özellikle kıyafet ve sosyal alanda kadının hakları ve temsili konusunda yaptığı devrimler, zamanın şartlarına göre sosyal yaşamda; birtakım temel düşüncelerin esasını oluşturan uygulamalarda köklü değişiklikler meydana getirmiştir. O dönem ve bugünkü süreçte her ne kadar çok az kesim tarafından bu devrim ve yenilikler kabul görmek istenmese de Devrimler, toplumun büyük bir kesimi tarafından kabul görmüş ve benimsenmiştir (Aslan, 2018: 11).

Şu anda Ankara Başkent'te uygulanan, ancak başkanlık rejimi nedeniyle değişmesi beklenen protokol listesi aşağıda olduğu gibidir.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Protokol (Önde Gelim) Listesi:

1. Cumhurbaşkanı.
2. TBMM Başkanı.
3. Başbakan.
4. Genelkurmay Başkanı.
5. Ana Muhalefet Partisi Başkanı.
6. Eski Cumhurbaşkanı.
7. Anayasa Mahkemesi Başkanı.
8. Yargıtay Birinci Başkanı.
9. Danıştay Başkanı.
10. Bakanlar Kurulu üyeleri.
11. Kuvvet Komutanları (Kara, Deniz, Hava, Jandarma).
12. Orgeneraller/Oramiraller.
13. YÖK Başkanı.
14. TBMM Başkan Vekilleri.
15. TBMM'de Grubu Bulunan Siyasi Partilerin Genel Başkanları.
16. TBMM Kâtip Üyeleri ve İdare Amirleri.
17. TBMM'de Temsil Edilen Siyasi Partilerin Genel Başkanları.
18. TBMM Siyasi Partiler Grup Başkanları ve Başkan Vekilleri.
19. TBMM'de Grubu Bulunan Siyasi Partilerin Genel Başkan Yardımcıları.
20. TBMM'de Grubu Bulunan Siyasi Partilerin Genel Sekreterleri.
21. TBMM Üyeleri.
22. Sayıştay Başkanı.
- 23.

Osmanlı Dönemi Adab-I Muaşeret Kuralları İle Cumhuriyet Dönemi Protokol ve Sosyal Davranış Kurallarının İletişim Bağlamında İncelenmesi

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, Türkiye Barolar Birliği Başkanı. 24. Danıştay Başsavcısı. 25. Anayasa Mahkemesi Başkanvekili. 26. Uyuşmazlık Mahkemesi Başkanı. 27. Anayasa Mahkemesi Üyeleri. 28. Yargıtay Birinci Başkan Vekilleri. 29. Danıştay Başkan Vekilleri. 30. Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Başkan Vekili. 31. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcı Vekili. 32. Yüksek Seçim Kurulu Başkanı. 33. Yüksek Hakem Kurulu Başkanı. 34. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri. 35. TBMM Genel Sekreteri. 36. Başbakanlık Müsteşarı. 37. Devlet Denetleme Kurulu Başkanı. 38. Ankara Valisi. 39. Yüksek Öğretim Kurulu Üyeleri. 40. Ankara'daki Üniversiteler'in Rektörleri. 41. Ankara Garnizon Komutanı. 42. Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı. 43. Korgeneraller/Koramiraller. 44. MGK Genel Sekreteri/Bakanlık Müsteşarları/AB Genel Sekreteri/Başbakanlığa ve Bakanlıklara Bağlı Müsteşarlar/Emniyet Müdürü (Vali). 45. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Başkanı. 46. Radyo Televizyon Üst Kurulu Başkanı. 47. Türkiye Bilimler Akademisi Başkanı. 48. Merkez Bankası Başkanı. 49. Rekabet Kurumu Başkanı. 50. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanı. 51. Sermaye Piyasası Kurulu Başkanı. 52. Diyanet İşleri Başkanı. 53. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreter Yardımcıları. 54. TBMM Genel Sekreter Yardımcıları. 55. Yüksek Denetleme Kurulu Başkanı. 56. Tümgeneraller/Tümamiraller. 57. Başbakanlık ve Bakanlık Müsteşar Yardımcıları. 58. Yargıtay Daire Başkanları ve Üyeler. 59. Danıştay Daire Başkanları ve Üyeler. 60. Sayıştay Daire Başkanları ve Üyeleri. 61. Devlet Personel Başkanı. 62. Atom Enerjisi Kurumu Başkanı. 63. TÜBİTAK Başkanı. 64. Ankara'daki Üniversiteler'in Rektör Yardımcıları. 65. Yüksek Seçim Kurulu Üyeleri. 66. Merkez'de Görevli Türk Büyükelçileri. 67. Merkezde Görevli Valiler. 68. Devlet Denetleme Kurulu Üyeleri. 69. Tuğgeneraller/Tuğamiraller. 70. Yüksek Denetleme Kurulu Üyeleri. 71. YÖK Genel Sekreteri. 72. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanı. 73. Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürü. 74. Anadolu Ajansı Genel Müdürü. 75. TRT Genel Müdürü. 76. Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürü. 77. Vakıflar Genel Müdürü. 78. Tapu ve Kadastro Genel Müdürü. 79. Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Genel Müdürü. 80. Başbakanlık ve Bakanlıklar Genel Müdürleri. 81. Ankara'daki Fakülteler'in Dekanları, Yardımcıları. 82. Ankara'daki Kamu Kuruluşları Niteliğindeki Meslek Kuruluşları Başkanları. 83. Askeri/Sivil Dernek Başkanlarıdır (Aslan, 2018: 219-222).

Sonuç

Osmanlı Devleti; Topkapı Sarayı'na yerleşik düzene geçtiği dönemden, Tanzimat'a kadar, Tanzimat'tan Cumhuriyet'in ilanına ve Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte, günümüze kadar olan süreçte protokol ve adab-ı muaşeret kurallarını her dönem önemsemiş ve uygulamalardan mümkün olduğunca taviz vermemeye gayret etmiştir. İlk dönemlerde kaynağını Kur'an'dan, dolayısıyla İslami örf, adet ve geleneklerden alan resmi teşrifat ve adab-ı muaşeret kuralları, daha sonraları özellikle gerileme devrindeki toprak kayıplarından sonra Osmanlı'nın yüzünü Batı'ya dönme mecburiyetini doğurmuş ve görevlendirdiği Elçiler kanalıyla birçok yeniliklere gitme ihtiyacı duymuştur. II. Mahmut Dönemi'nde başlayan siyasi ve askeri alandaki Batılılaşma, Abdülmecit Dönemi'ndeki Tanzimat Dönemi'yle hız kazanmış ve sosyal yaşama yansması daha süratli olmuştur. Batılılaşma o dönemler kimi kesimler tarafından benimsenirken kimi çevreler tarafından da çok eleştirilmiştir. Ancak gerek siyasi otorite gerekse entelektüel kesim, bu yeniliklerin uygulanması konusunda ısrarcı olmuş ve geri adım atmamıştır. Alafranga yaşam tarzı şehirlerde özellikle, saray ve bürokrasi çevresinde daha kolay hayat bulmuştur. O dönemin ulaştırma ve iletişim araçlarının yetersizliği nedeniyle bu alandaki uygulamalar çok yavaş ilerlemiş ve taşrada kabul görüp uygulanması uzun zaman almıştır.

Osmanlı Dönemi Adab-I Muaşeret Kuralları İle Cumhuriyet Dönemi Protokol ve Sosyal Davranış Kurallarının İletişim Bağlamında İncelenmesi

Cumhuriyet'in ilanından sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasi, sosyal, hukuk, ekonomi, sanat ve kültür alanında yapmış olduğu Devrimler'in, günümüz modern Türk insanı profilinin ortaya çıkmasındaki katkıları yadsınamaz. Aynı şekilde, Atatürk'ün Çankaya Köşkü'ndeki resmi çalışma hayatındaki ilkeli duruşu ile özel yaşantısındaki nezaket ve görgüsü, protokol ve sosyal davranış kurallarını uygulamadaki ustalık ve becerisi takdire şayan ve günümüze de örnek gösterilebilecek hususlar olarak tarihe geçmiştir.

Büyük devlet adamı Atatürk'ün, uluslararası ilişkilerde evrensel kuralların kabul ettiği normlara uymadaki titizliği ve hayranlık uyandıracak derecedeki diplomasi birikimi, siyaset ve sosyal alandaki davranışları, bu konuda üstünlüğü elinde bulundurma yetisi, o dönemin yabancı devlet adamları tarafından takdir ve beğeni kazanmıştır.

Günümüzde ulaşım ve iletişim alanındaki gelişmeler; temelini saygı, sevgi, empati, hoşgörü ve tevazu gibi hasletlerden alan bu alandaki uygulamaların ilerlemesine ve kabulüne çok büyük katkılar sağlamıştır. Özellikle internetin günlük yaşamımıza girmesiyle birlikte bu alandaki uygulamalar, o kadar hızlı gelişme gösterdi ki, hayatımızın bir parçası olan sosyal medya kanalıyla kültürel değişimler daha evrensel hal almış ve kabulü kaçınılmaz duruma gelmiştir. Ancak tüm dünyadaki ülkelerle birlikte, ülkemizi de tehdit altına alan dezenformasyon içerikli iletilerin yarattığı tahribat ile algı yönetiminin çok kolay yapıldığı sosyal medya mecralarındaki paylaşımlar, çoğu zaman telafisi mümkün olmayan sonuçlar da doğurabilmektedir. Ciddi sorunlar yaratan bu gerçeğin, göz ardı edilmemesi ve gerekli tedbirlerin alınmasındaki zorluklar nedeniyle, tüm toplumların daha dikkatli olmaları kaçınılmaz bir hal almıştır.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- Alıklıç, Dündar. “Osmanlı’da Devlet Protokolü ve Törenler: İmparatorluk Seremonisi, Kelebek Matbaacılık, İstanbul, 2004.
- Aslan, M. Nizar. Protokol ve Sosyal Davranış Kurallarına Giriş, Der Yayınları, İstanbul, 2018.
- Aytürk, Nihat. Protokol Yönetimi, TODEİ Yayını, Ankara, 2009.
- Faruki, Süreyya. Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- Göle, Nilüfer. Modern Mahrem, Uygarlık ve Örtünme. Metris Yayınları, İstanbul, 1992.
- Güler, Kerim. Protokol Bilgiler, Milliyet Yayınları. İstanbul, 1986.
- Halaçoğlu, Yusuf. “XIV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı’da Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- İşın, Ekrem. “Abdullah Cevdet’in Cumhuriyet Adab-ı Muaşereti”. Tarih ve Toplum, Cilt 8, Sayı 48, 1987.
- Meriç, Nevin. Adab-ı Muaşeret. Kapı Yayınları, 2. Basım İstanbul, 2007.
- Öznel, Erdoğan. Biraz Nezaket Lütfen. Nemesis Kitap Yayınları, İstanbul, 2010.
- Öztuna, Yılmaz. Osmanlı Devleti Tarihi. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- Parlatır, İsmail. Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Yargı Yayınevi, Ankara, 2006.
- Söylemez, Yüksel. Görgüsüzlük Çağı, ODTÜ Yayıncılık. Ankara, 2008.

Dergiler:

- Düzbakar, Ömer. “XV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Elçilik Geleneği İaşelerinin ve Elçi Karşılanmasında Bursa’nın Yeri”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:2, Sayı: 6, 2009.
- Halaçoğlu, Yusuf “Osmanlı İmparatorluğunda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar”, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı. 2, 1981.
- Yıldırım, İbrahim. “Edirne Sarayı’nda ve Topkapı Sarayı’nda Minyatürlere Yansıyan Elçi Kabul Sahnelerindeki Osmanlı Devleti’nin Diplomatik Gücü”, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012.

Elektronik Kaynak:

- Osmanlı Protokolü’nün Dereceleri, [http://www.cerezforum.net/konu/osmanli-protokolunun-dereceleri.58164/.](http://www.cerezforum.net/konu/osmanli-protokolunun-dereceleri.58164/), Erişim Tarihi: 29.06.2018.